

ATASÖZÜ VE DEYİM İNCELEMELERİ İÇİN İYİ BİR ÖRNEK

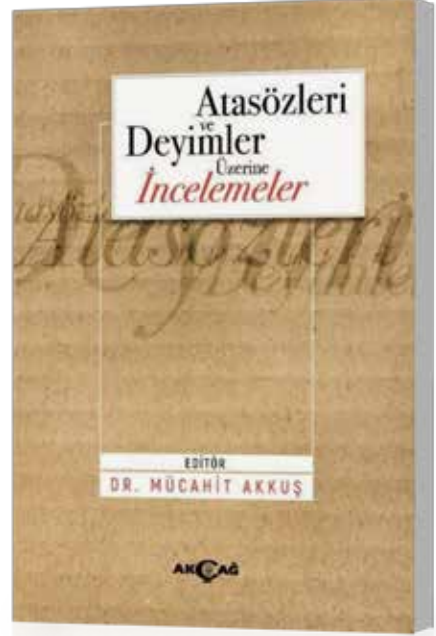
Nail Tan

Dil biliminin alt dallarından paremiyoloji/atasözü bilimi ve frazeiyoloji/deyim bilimi alanlarında Türkiye’de yapılan çalışmalarda, yayımlarda; derleme, sınıflandırma, sözlük, aktarma ve çevirme aşamalarından sonra inceleme, eleştiriye geçilmiş olması memnuniyet verici bir gelişmedir. Bu konudaki makalelerden sonra Ömer Asım Aksoy’un ilk denemesini aşan, doğru dürüst bir atasözü ve deyim el kitabının yayımlanması beklenmektedir. El kitabından önce; atasözü ve deyim tanımında, sınırlarının çizilmesinde, anlamlarının verilmesinde geniş ölçüde görüş birliğine varılması gerekir. Hâlâ sözlüklerimizde deyim olmayan birçok söz varlığı var. Yanlış misafirlikler (deyimi atasözü, atasözünü deyim gösterme) sık sık karşımıza çıkıyor. “2018 Türk Dili Yılı” dolayısıyla TDK tarafından yayımlanan *Türk Dili Yılı Armağan Kitabı*’ndaki “Türkçenin Sorunlu Bir Alanı: Atasözleri ve Deyimler” başlıklı makalemizde örnekleriyle bu sorunları dile getirmiştik.

2020 yılında yayımlanan, Hitit Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Mücahit Akkuş’un editörlüğünü yaptığı bir kitap da atasözü ve deyimler konusundaki sorunların bazı yönlerine el atmışa benziyor:

Atasözleri ve Deyimler Üzerine İncelemeler, Editör: Dr. Mücahit Akkuş, Akçağ Yayınları: 1614, Ankara 2020, 301 s.

Editörün/baskıya hazırlayanın *Ön Söz*’de (s. 7) açıkladığına göre; “Bu eserde kültürel bellek olarak adlandırdığı-

mız atasözü ve deyimlerle ilgili toplam on üç makale yer almaktadır. Kitabın, atasözü ve deyimlerle ilgili yapılacak çalışmalara katkı sağlaması dilenmektedir.”

Türkiye üniversitelerinde görevli on dört akademisyenin yazdığı makaleleri, konuyu ele alış yöntemlerine göre şöyle gruplandırabiliriz:

a. Atasözü ve Deyimlerin Yapısı, Estetiğiyle İlgili İncelemeler:

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Turan Sinan, “Deyimlerin Kuruluşu ve Estetiği”.

b. Mahallî Atasözü ve Deyim Derleme ve İncelemeleri:

Doç. Dr. Veysi Sevinçli, “Kuzey Van Gölü Yöresi Ağızlarında Deyimler (Adilcevaз, Ahlat, Tatvan, Erciş)”.

Dr. Öğr. Üyesi Meryem Arslan, “Denizli’nin Honaz İlçesi Ağzında Deyimler”.

c. Eski Kaynaklardaki Atasözü ve Deyimlerle İlgili İncelemeler:

Arş. Gör. Irmak Kaçar, “*Dîvânu Lugâti't-Türk*”teki Bazı Atasözlerinin Okuyuş ve Anlamlandırma Farklılıkları Üzerine”.

Dr. Mücahit Akkuş, “Osmanlı Tıp Metinlerinde Deyimler”.

Dr. Öğr. Üyesi Sevda Özen Eratalay, “*Terce-me-i Meâricü'n-Nübüvve*’de Organ Adlarıyla Kurulmuş Deyimler”.

Doç. Dr. Akartürk Karahan, “Tonyukuk Yazıtında Atasözleri ve Deyimler”.

ç. Türkçenin Lehçelerindeki Atasözü ve Deyimlerle İlgili İncelemeler:

Arş. Gör. Ebru Kuybu Durmaz ve Prof. Dr. Hatice Şahin, “Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde Organ Adlarıyla Kurulan Deyimler”.

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Elcan, “Altay Türklerinin Atasözlerinde Toplumsal Değerler”.

Doç. Dr. Cihan Çakmak, “Kazan Tatar Türkçesindeki Ağız ve Baş ile İlgili Deyimler Üzerine”.

Dr. Gülşah Yılmaz, “Tatar Atasözlerinde Giyim Kuşam Kültürü Unsurlarından Hareketle Verilen Mesajlar”.

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Eratalay, “Hayvan Adları Bağlamında Sümer Atasözlerinin Türk Dünyası Atasözleriyle İlgisi”.

d. Atasözü ve Deyimlerdeki Motif, Kavramlarla İlgili İncelemeler:

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Ateş, “Meslek Folkloru Bağlamında Atasözlerinde Yer Alan Meslekler”.

e. Karşılaştırmalı Atasözü ve Deyim İncelemeleri:

Arş. Gör. Ebru Kuybu Durmaz ve Prof. Dr. Hatice Şahin, “Türkiye Türkçesi ve

Azerbaycan Türkçesinde Organ Adlarıyla Kurulan Deyimler”.

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Eratalay, “Hayvan Adları Bağlamında Sümer Atasözlerinin Türk Dünyası Atasözleriyle İlgisi”.

Peşinen belirtelim ki, kitapta yer alan her makale büyük emek ürünü olup Türk atasözü ve deyim araştırmalarına yeni katkılarda bulunmaktadır. Bu tür makalelerin çoğalmasında sayısız yarar vardır. Çoğu Arş. Gör., Dr., Dr. Öğr. Üyesi ve Doç. Dr. unvanlarına sahip akademisyen makale yazarlarının gelecekte de bu konudaki çalışmalarını sürdürüleceklerine inanıyoruz.

Makaleleri dikkatle incelediğimizde; yazarlarının inceleme amaçlarının dışında kaldığını bilerek; eleştiri niyeti taşımaksızın genel olarak şu atasözü ve deyim sorunlarının varlığını sürdürdüğünü görmekteyiz:

a. Her mecazi anlamı bulunan söz varlığını deyim kabul etme yanılığı,

b. Bazı bilim, meslek, sanat terimlerini deyim kabul etme alışkanlığı,

c. Atasözü, deyim sözlüklerinde yer alan söz varlıklarının doğruluğunu peşinen kabul etme,

ç. Deyimi atasözü, atasözünü deyim gösterme, yanlış misafirlikler,

d. Yanlış veya eksik anlam vermeler (masa başı çalışma dolayısıyla),

e. Ticari amaçla sözlüklere çok sayıda söz varlığı sokma çabaları,

f. Atasözü ve deyim derlemelerinin bilimsel yöntemlerle yapılmaması sonucu ortaya çıkan yazım, anlam verme hataları.

Türkiye Türkçesinin temel özelliklerinden biri az sayıda söz varlığıyla çok anlam ortaya koymaktır. Bir fiilin, zarfın,

sıfatın ve adın birçok anlamının bulunması onun kalıplaşmış bir ifade olduğunu, deyimleşmeye yol açtığını göstermez. Atasözü deyim araştırmalarının Türkiye'deki öncülerinden Ömer Asım Aksoy, başlangıçta birçok benzetme, ikileme, sıfat, zarf türü kelime grubunu deyim olarak nitelemişken zamanla hatasının farkına varmış, sözlüğünden ayıklama erdemini göstermiştir. Yine de yeterince temizlik yapmamıştır. Birçok sözlük hazırlayıcısı da TDK yayını olmasına güvenerek onun izinde yürüme kolaylığına düşmüştür. Bu çerçevede; makalelerde yer alan, deyim olarak nitelenen söz varlıklarından bir bölümünün deyim olmadığına inanıyoruz. Deyimler, dilin söz dağarcığında yer alan kelimelerin yeni bir organizasyonla bir anlam etrafında toplanıp halk arasında kullanıla kullanıla kalıplaşmasıyla oluşmuş söz varlıklarıdır. Bir durum bildirir, bir tepki ifade ederler. Daha kişisel söyleşilerdir. Atasözleri ise toplumun değer yargılarını ortaya koyan, hüküm bildiren, öğüt veren genelleşmiş sözlerdir.

Makalelerde örnek olarak sunulan, deyim olduğuna inanmadığımız bazı sözleri sıralarken, daha önce belirttiğimiz gibi yazarlarını kusurlu bulmuyoruz. Sözlüklerde böyle niceleri var. Yazarlarının yazdığı şekliyle bazı örnekler:

duru beyaz ten: (s. 17)

acı badem kurabiyesi: (s. 18)

sü yorımak/sü yorıtmak: Asker sevk etmek (s. 42)

zahmet çekerim: (s. 72)

lâzım gelür: (s. 73)

gerü kalur: (s. 74)

şifâ verür: (s. 74)

boğazlamak: (s. 90)

alt etmek: Yenmek (s. 134)

baş etmek: Bir şeyin üstesinden gelmek (s. 135)

befad/vefat etmek: Ölmek (s. 135)

tecelli etmek: Gerçekleşmek (s. 149)

yun eğirmek [yün eğirmek]: Yünden iplik yapmak (s. 151).

zilgıt çekmek: Zilgıt çekmek, eğlenirken bağırarak (s. 151)

baha yetmemek: Değeri ölçülememek (s. 161)

esik bulmak: Birisinin kötü ve eksik özelliklerini aramak (s. 167)

Türkçenin lehçeleriyle ilgili makalelerde ele alınan atasözü ve deyimlerin, Türkiye Türkçesi örneklerine nazaran daha sağlam konumda oldukları gözden kaçmamaktadır.

Atasözü ve deyimler ile fıkralardaki (Nasreddin Hoca gibi) yiyecek, içecek, giyim kuşam, meslekler gibi motif, kavramlarla ilgili incelemeler elbette yapılacaktır. Ancak, bu tür incelemelerin sonuçları daima tartışmalara yol açar. Çünkü bu motif, kavramlar yüzyıllara ve yörelere göre değişir. Kolaylıkla mahallîleşir veya millîleşebilir. Bir sözdeki üzüm; başka bir yörede erik, kiraz veya elmaya, sarık; külah, başlık veya fese dönüşebilir. Herkes yöresinin adlarını, ürünlerini iyi bilir. Kütahya'daki Ali, Aydın'da Veli oluverir. Bir sözdeki Sivas, başka bir bölgede Bolu'dur, Mersin'dir. Organ adlarıyla ilgili atasözü ve deyimlerde ise mahallîleşme olayına rastlamak daha zordur. Olsa olsa organ adları birbirine karıştırılır.

Sonuç olarak, Dr. Mücahit Akkuş'un baskıya hazırladığı on üç makaleden oluşan kitabın atasözü ve deyim bilimi araştırmalarına önemli bir katkı sağladığını söyleyebiliriz. Benzeri çalışmaların çoğalması dileğiyle makale yazarlarına ve baskıya hazırlayan Dr. Akkuş'a teşekkürlerimizi sunuyoruz.